

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ УРСР ЩОДО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДИТЯЧОЇ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ ТА БЕЗДОГЛЯДНОСТІ У 1950-ТІ РР.

ГРЕЧЕНКО Володимир Анатолійович - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету №6, Харківський національний університет внутрішніх справ, заслужений працівник освіти України

ORCID:<http://orcid.org/0000-0002-6046-017>

ЯРМИШ Олександр Назарович - доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, провідний науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту МВС України, заслужений юрист України

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4811-4520>

УДК 343.9:[343.37+343.55](477)“195”

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.1>

Досліджуються питання боротьби міліції з дитячою бездоглядністю та безпритульністю, а також зі злочинністю неповнолітніх упродовж 1950-х років. Аналізуються причини цього явища, пов'язані з соціально-економічною ситуацією в країні, наслідками війни та повною розрухою, недоліками в роботі закладів освіти та міліції. Акцентується увага на тому, що безпритульні підлітки та неповнолітні злочинці – це діти, народжені у роки Другої світової війни, на яких психологічно вплинуло це лихоліття. Число бездоглядних та безпритульних дітей протягом досліджуваного періоду залишалося значним і не мало тенденції до зменшення. У статті висвітлюються основні заходи органів внутрішніх справ щодо вирішення цієї проблеми. Це питання намагалися вирішити за допомогою функціонування дитячих кімнат міліції, дитячих приймачів-розподільників, а для неповнолітніх злочинців – через дитячі колонії. Але соціалістична держава не могла ліквідувати цю проблему, хоча таке завдання перед органами внутрішніх справ періодично ставилося. Ці питання розглядалися на колегії міністерства внутрішніх справ, але основна увага тут приділялася удосконаленню роботи дитячих колоній. З метою подальшого покращення роботи міліції по боротьбі з дитячою безпритульністю та бездоглядністю було переглянуто дислокацію дитячих кімнат за рахунок існуючих штатів, у низці областей було знову відкрито 14 дитячих кімнат. Поряд з активізацією практичної діяль-

ності установ міліції щодо вилучення з вулиць та інших громадських місць безпритульних та бездоглядних дітей, проводились профілактичні заходи, спрямовані на запобігання та припинення дитячої безпритульності та злочинності серед неповнолітніх. У низці міст було організовано чергування педагогів та молодіжного активу, які надавали певну допомогу в роботі інспекторів дитячих кімнат.

Ключові слова: Україна, міліція, бездоглядність та безпритульність дітей, злочинність неповнолітніх, дитячі розподільники, дитячі будинки, дитячі колонії.

Постановка проблеми

Проблема дитячої безпритульності і бездоглядності та боротьби з нею існує вже багато десятиліть, але й до цього часу не зникає з соціального життя населення, практичної діяльності правоохоронних органів та уваги дослідників різних сфер науки: істориків права, кримінологів, педагогів, психологів, соціологів, фахівців загальної історії. На це впливає чимало чинників, зокрема, значний відсоток дитячої та підліткової злочинності, яка характеризується високим ступенем агресивності. У багатьох випадках неповнолітні злочинці орієнтуються не на задоволення елементарних фізичних потреб, як це було раніше, скажімо, у перші роки після Другої світової війни, а на матеріальне збагачення. Зростає й кількість правопорушень,

вчинених неповнолітніми у стані алкогольного та наркотичного сп'яніння. За даними міністерства охорони здоров'я України, загальна кількість «вуличних» дітей і підлітків у віковій категорії 10—18 років, які потребували захисту станом на 2009 р. складала близько 115 тисяч (1, р.177). Нові, ще більш гострі проблеми виникли стосовно бездоглядності та безпритульності дітей у зв'язку з розгортанням повномасштабної агресії росії проти України. Значна кількість загиблих цивільних людей, багато з яких залишили сиротами своїх дітей, велика міграція населення через бойові дії, у тому числі з тимчасово окупованих рашистами територій, ще більше загострили цю проблему, яка була непростою і в мирний час. У цьому зв'язку особливо важливими є розробка та впровадження цілеспрямованої та дієвої державної політики у сфері опікування неповнолітніми громадянами, боротьби з безпритульністю та бездоглядністю. Виходячи з цього, актуальним є звернення до досвіду минулого, де істотну роль у вирішенні проблем бездоглядності та безпритульності, протидії дитячій злочинності відіграла міліція. Це дозволяє використати позитивне у цьому досвіді та, відкинувши негатив, обрати обґрунтований з політичної, соціально-економічної та правової точок зору шлях, найбільш доцільний для вирішення цієї проблеми.

Стан дослідження проблеми

Проблема бездоглядності та безпритульності дітей на різних етапах історії неодноразово була предметом уваги вітчизняних істориків, але, в основному, їхні роботи були присвячені періодам 1920-х – початку 1930-х років, добі Другої світової війни та повоєнному періоду. Мало дослідженим у цьому плані є період 1950-х років, особливо в історико-правовому аспекті. Деякі аспекти цієї проблематики, зокрема те, що стосується злочинності серед молоді, знайшли своє висвітлення у докторській дисертації С.А. Саблука «Кримінально-правовий контроль за злочинністю в Україні у 1922-1960 рр.» (2) (2017 р.). Ґрунтовним дослідженням є докторська дисертація О.І. Андрухів «Боротьба з дитячою безпритульністю та бездоглядністю в західних областях України у 1940-

1950-х роках» (2019), але вона переважно базується на матеріалі регіонального масштабу. Тому, як висновок, слід зазначити, що на сьогодні все ще недостатньо дослідженою залишається ціла низка питань стосовно спроб міліції щодо ліквідації дитячої безпритульності та бездоглядності в УРСР у 1950-ті рр., проблем, пов'язаних із розвитком системи виховання «важких» підлітків, що стали на шлях порушення закону, спільної діяльності громадськості та міліції в справі попередження бездоглядності та правопорушень неповнолітніх.

Мета та завдання дослідження

Стаття присвячена комплексному вивченню найважливіших аспектів процесу подолання дитячої безпритульності та бездоглядності, протидії злочинності неповнолітніх в умовах лібералізації радянського політичного режиму (1950-ті роки).

Наукова новизна дослідження

У цій науковій розвідці вперше систематизовано історичний досвід міліції у вирішенні проблеми боротьби з дитячою бездоглядністю та безпритульністю та протидії злочинності неповнолітніх. Показано основні напрями цієї роботи, використання з цієї метою різних форм і методів, включаючи дитячі колонії, дитячі приймачі-розподільники, дитячі кімнати, співпрацю органів внутрішніх справ з різними громадськими організаціями, закладами освіти. Розкрито безпосередню діяльність МВС УРСР у цьому напрямі, зокрема рішення Колегії міністерства з цього питання. Значно доповнено також аналіз причин указаних явищ, у тому числі погляди окремих правоохоронців, які подали до керівництва доповідні з викладом власних поглядів на цю проблему. Уточнено дані щодо кількості бездоглядних та безпритульних дітей, злочинності в середовищі неповнолітніх у цей період. Уперше показана пропагандистська діяльність відомчих, міліцейських засобів масової інформації, присвячена висвітленню досвіду кращих інспекторів дитячих кімнат республіки – працівників міліції.

Виклад основного матеріалу

У 1952 р. ЦК КП України і Рада Міністрів УРСР прийняли постанову «Про заходи ліквідації дитячої бездоглядності і безпритульності в Українській РСР», у якій, крім вимог «посилити» роботу з влаштування безпритульних дітей, вимагалось від органів міліції ефективніше вживати різних заходів з профілактики, попередження та ліквідації злочинності серед неповнолітніх (3, с.31). Але й через 4 роки проблема була ще дуже далекою від свого вирішення. У 1956 р. заклади міліції МВС УРСР затримали на вулицях 2933 безпритульних і 45561 бездоглядних дітей. Кількість безпритульних дітей, затриманих на вулицях порівняно з 1955 р., зменшилася на 951 особу або на 24 %, а бездоглядних дітей – на 7610 чол. або 14,3 %. З числа дітей, доставлених у відділи міліції, було працевлаштовано 2064 особи, направлено до дитячих розподільників УВД 3171 особу, повернуто батькам – 43259 (4, арк.2). У 1956 р. за бездоглядність дітей було притягнуто до адміністративної відповідальності 33042 батьків, у тому числі 14819 – попереджено і 18223 – оштрафовано на загальну суму 985 377 руб. У тому ж таки 1956 р. міліцією України було притягнуто до кримінальної відповідальності 6534 неповнолітніх віком до 18 років, 57,4 % (3753) – за крадіжки, 27 % (1770) – за хуліганство, 10,4 % (681) – за розбійні напади. За вбивства було притягнуто до відповідальності 46 неповнолітніх, за згвалтування –126, за інші злочини –158 осіб (4, арк.4). Як бачимо, цифри, наведені вище, свідчать, що проблема була значною і гостроактуальною. Серед неповнолітніх найбільше було притягнуто до кримінальної відповідальності за крадіжки.

Слід відзначити, що деякі місцеві органи міліції не лише боролися за зменшення дитячої безпритульності та бездоглядності, але й намагалися виявити причини цього явища з тим, щоб покращити профілактичну роботу у цьому напрямі. Про це свідчить, зокрема Доповідна записка начальника Дніпропетровського дитячого приймальника старшого лейтенанта Галяя про основні причини втечі дітей і підлітків із сім'ї від 13 квітня 1955 р. з грифом «таємно». Він вважав, що основними причинами втечі дітей

та підлітків із сім'ї були: 1. Недостатня увага до виховання дітей батьками, невміле виховання (фізичне покарання, погрози, відсутність нагляду за підлітками), а також негідна поведінка батьків (морально-побутова розбещеність, пияцтво, сварки, розлучення, друге одруження). 2. «Неправильний метод підходу до учнів з боку окремих вчителів, що виражався в тому, що за пустощі, грубості вчитель посилав учня по батьків чи відбирав книжки. Учень, боючись покарання, яке буде від батьків, не йшов додому, а їхав з міста. Низка підлітків йшла із дому тому, що була виключена зі школи за хуліганство» 3. Прагнення до подорожей, особливо в літній період (5, арк.66 -67). Це теж, на думку автора записки, свідчило про незадовільну організацію літнього відпочинку учнів. 4. Те, що органи влади не вживали радикальних заходів до батьків, які допускали втечу підлітків із сім'ї, школи, проводили слабку роботу з батьками. Багато дітей і підлітків, які надходили у дитприймач, мали 3–4 класи освіти і вже по два роки не навчалися і не хотіли вчитися в школі, ніде не працювали, а постійно роз'їжджали містами СРСР. Його аналіз показував, що найбільше вступ дітей та підлітків до ДПР починався з настанням навчального року у школах. 5. У якості винятку, автор називав таку причину, як відхід підлітків із сім'ї через матеріальну незабезпеченість. Винятком це було названо невинувато, адже не можна було вважати основною причиною втечі дітей з дому низький матеріальний рівень життя людей. Це суперечило основним постулатам теорії радянського соціалізму, що з кожним роком «жити стає краще і веселіше».

Кожну свою тезу автор обґрунтовував чисельними прикладами (по 5-6 на кожен тезу), якими буквально рясніє документ. Так, аргументуючи свою першу тезу про морально-побутову розбещеність батьків, автор навів такий приклад: вихованка Ярмольчук Раїса, 1938 року народження, уродженка с. Москвин, Березовського району, Рівненської області, пішла з дому тому, що її мати вела розпусний спосіб життя, кілька разів виходила заміж. А вихованець Лепетинський Анатолій, 1938 року народження, уродженець селища Будьонного, Сталінської області пі-

шов з дому тому, що батьки не вимагали виконання домашнього та шкільного режиму, виконували всі його забаганки, причому він не вчився. (Не зовсім зрозуміле і аргументоване пояснення – чого ж було йти, якщо виконувалися всі забаганки?). Наводився і приклад втечі з дому через важке матеріальне становище у сім'ї. У грудні 1954 р. до дитприймача надійшов підліток Киришин Євген 1941 року народження, уродженець міста Харкова. Пішов з дому 3-й раз через тяжке матеріальне становище батьків, батько його – інвалід, отримував 200 рублів пенсії, мати була хвора. Сім'я складалася з 8 осіб, найстарший син 16 років, навчався.

Для загального покращення ситуації автор доповідної записки вважав необхідним провести такі заходи: «1. Підвищити почуття відповідальності батьків за вихованням та нагляд за дітьми, стягувати з них грошовий штраф за неогляд за дітьми. 2. Школам посилити роботу з батьками, більше проводити з ними лекцій, доповідей, зборів щодо методів виховання дітей у сім'ї. Більше висвітлювати у пресі питання виховання. Адже, окрім журналу «Сім'я та школа», який лімітований та дуже мало доступний батькам, інші видання дуже рідко друкують такі статті. 3. Посилити вимоги до працівників залізничного транспорту. До дитячого приймача надходять діти з Далекого Сходу, Сибіру, Уралу, Середньої Азії, причому останні їдуть безперешкодно, ніде не затримуються. Це свідчить, що органи транспортної міліції, провідники, ревізори питаннями ліквідації бездоглядності не займаються. 4. Дуже багато надходить дітей за санкцією прокурора. Багато батьків протестували, що їхніх дітей направляли в колонії, загрожували працівникам міліції та дитприймача, сприяли своїм дітям у крадіжках, але заходи до них не вживалися (5, арк.67-68).

Слід відзначити, що деякі причини втеч дітей та підлітків у доповідній записці називаються правильно, і приклади, що в ній наводяться, теж є достатньо характерними. Автор критикує і громадські організації, і школи, і міліцію за недоліки у цій роботі. Заходи, які він пропонує для поліпшення цієї роботи, написані в дусі того часу, достатньо тривіальні, але інших, мабуть, і не могло бути,

оскільки радянська кримінологічна наука у цьому аспекті досліджень тоді відставала, часто ігноруючи соціальний бік цього явища і не маючи змоги говорити про недоліки самої соціалістичної системи. Принагідно зауважимо, що сучасна кримінологічна, педагогічна та психологічна науки виділяють такі причини розвитку дитячої бездоглядності та безпритульності: проблеми в економічній сфері, низький рівень життя широких верств населення, повсюдне ослаблення сімейних підвалин, втрата молодим поколінням моральних цінностей, пияцтво та алкоголізм, недоліки в організації навчально-виховної діяльності (6, с.5-6). До цього всього слід додати певні особливості цієї епохи. Підлітки 1950-х – це діти, народжені у роки Другої світової війни, які з перших років життя пережили жахи війни, втрату та каліцтва батьків, недоїдання та Голод 1946-1947 рр., дефіцит елементарних товарів, недоліки повоєнної школи з незначною кількістю серед педагогів чоловіків, недостатню увагу до себе з боку влади та суспільства, яке вирішувало завдання відновлення економіки та трансформації політичного режиму.

Про кращих співробітників міліції, які працювали з «важкими» підлітками, писали в газетах, усіляко пропагуючи їхній досвід. Але це були статті «лакувально – захвального» типу, написані, як правило, стереотипно, у дусі штампів соціалістичного реалізму. Характерним прикладом є стаття у відомчій газеті «Радянський міліціонер» про інспектора дитячої кімнати Харцизького відділення міліції Сталінської області Є.І. Петриченко від 5 травня 1955 р. Стаття починається з того, що в інспекторки сьогодні багато роботи, бо вона готує доповідь на батьківських зборах у школі. У кімнаті «чисто, затишно, – пише кореспондент, – на стінах портрети Леніна і Сталіна, піонерів-героїв. Характерним для роботи інспектора є тісні зв'язки з громадськістю». Працівники міліції зробили для населення понад 20 доповідей та 50 бесід з питань боротьби з дитячою безоглядністю. За сумлінне ставлення до своїх обов'язків міністр внутрішніх справ УРСР нагородив Є.І. Петриченко іменним годинником (7).

Позитивно також писали в цій же газеті і про інспектора дитячої кімнати 11-го від-

ділення міліції м. Сталіно В.Н. Калугіну. За вмилу організацію роботи Калугіна була нагороджена медаллю «За відмінну службу по охороні громадського порядку», їй було вручено значок «Відмінник міліції». Однак, як відзначала та ж газета, існували такі дитячі кімнати, діяльність яких аж ніяк не можна було вважати задовільною. Окремі начальники органів недооцінювали роботу з дітьми, відволікаючи працівників дитячих кімнат від їхніх безпосередніх обов'язків. У приміщенні дитячої кімнати при Чугувівському відділі, Харківської області, близько року жив заступник начальника відділу, а помічник інспектора Дорофєєва була завантажена роботою у паспортному столі.

Не при всіх відділах і відділеннях міліції були створені дитячі кімнати. Їх не було у чотирьох відділеннях Сталінської області, трьох – у Харківській та інших. Однак керівники органів міліції не добивалися від виконкомів місцевих рад надання приміщень. Працівники відділу служби управління міліції республіки недостатньо допомагали інспекторам дитячих кімнат. Буваючи на місцях, вони глибоко не вникали у їхню роботу, не узагальнювали і не поширювали досвід кращих працівників дитячих кімнат. Про стан справ на місцях тут нерідко судили за застарілими довідками і зведеннями (8).

Слід відзначити, що така характеристика роботи дитячих кімнат була досить об'єктивною і відповідала тогочасним реаліям.

Колегія МВС УРСР періодично розглядала також питання про стан та поліпшення виховної роботи в дитячих колоніях. Так, 14 липня 1955 р. Колегія МВС УРСР розглянула питання «Про хід виконання постанови ЦК КП України від 3 грудня 1954 р. «Про серйозні недоліки в роботі МВС УРСР по керівництву дитячими колоніями». Колегія МВС УРСР відзначила, що внаслідок проведених заходів робота дитячих колоній покращилась. За час, що минув після постанови ЦК КП України, у колоніях не було допущено жодних заворушень. (Звернімо увагу – відсутність заворушень характеризується як найбільше досягнення!).

Водночас у роботі відділу та окремих колоній мали ще місце серйозні недоліки. Ви-

від засуджених підлітків зі слідчих в'язниць не завжди здійснювався своєчасно. В окремих колоніях (Харківська, Кременчуцька) допускалося утримання засуджених підлітків без урахування їхньої соціальної небезпеки. У Бучанській, Городоцькій колоніях не були організовані карантини і тому попереднє вивчення підлітків, що надходили, не здійснювалося. У Таганчанській, Київській, Львівській №5 та Городоцькій колоніях дисципліна серед підлітків перебувала на низькому рівні, допускалося багато порушень режиму. Відділ дитячих колоній не пред'являв належної вимогливості до керівництва колоній з виконання вказівок щодо обов'язкового залучення підлітків до суспільно-корисної праці. У Городоцькій колонії виробництво взагалі не було організовано, у Київській колонії працювало лише 75 % підлітків, закріплених за цехами. Незважаючи на проведену роботу зі зміцнення кадрів працівників дитячих установ Міністерства, у колоніях ще був якісний некомплект керівного та особливо виховного складу.

Колегія МВС УРСР вважала, що ці та інші недоліки в роботі колоній були, насамперед, наслідком недостатньої вимогливості керівництва відділу до керівного складу підпорядкованих підрозділів УМВС областей (9, арк.142-143).

Деякі заходи щодо поліпшення виховання дітей, які залишилися без піклування батьків, містилися у постанові Ради міністрів СРСР від 9 серпня 1956 р. У ньому, зокрема, передбачалося приступити з 1956 року до здійснення середньої освіти вихованців дитячих будинків та створити вихованцям необхідні умови для підготовки їх до роботи в різних галузях народного господарства. У зв'язку із запровадженням середньої освіти для вихованців дитячих будинків планувалося визначити перебування їх у дитячих будинках до 18-річного віку; створити протягом 1956–1957 рр. при дитячих будинках підсобні сільські господарства та навчально-виробничі майстерні та зміцнити матеріальну базу наявних підсобних господарств та майстерень. Передбачалося також надати допомогу дитячим будинкам у придбанні для підсобних господарств робочої та продуктивної худоби, сільськогосподарських

машин та інвентаря, насіння та мінеральних добрив. Міністерствам та відомствам СРСР та союзних республік надавалося право передавати безоплатно дитячим будинкам верстати, двигуни внутрішнього згоряння, електродвигуни, сільськогосподарські машини, трактори, автомобілі, деталі машин, інструменти та інше обладнання. Для підготовки з вихованців дитячих будинків висококваліфікованих робітників із середньою освітою планувалося організувати в 1957 році в системі Головного управління трудових резервів при Раді міністрів СРСР 30 професійно-технічних училищ з 12-річним терміном навчання (включаючи термін загальноосвітньої підготовки, а для тих вихованців дитячих будинків, які не зможуть до 18 років закінчити середню школу, створити спеціальні професійно-технічні училища з 4-річним терміном навчання для підготовки кваліфікованих робітників з освітою в обов'язі семирічної школи. Міністерству оборони СРСР приписувалося щорічно виділяти у суворовських та нахімовських училищах не менше 15 % місць для прийому найкращих вихованців дитячих будинків. Планувалося також забезпечити безвідмовний прийом до професійних навчальних закладів усіх вихованців дитячих будинків, які підлягали працевлаштуванню, незалежно від їхнього загальноосвітнього рівня; видавати безкоштовно обмундирування колишнім вихованцям дитячих будинків, які навчалися у школах ФЗН, ФЗУ та профтехшколах; видавати безкоштовно вихованцям дитячих будинків, що направлялися на роботу після закінчення навчальних закладів трудових резервів, шкіл ФЗН, ФЗУ та профтехшкіл, крім одержуваного обмундирування, по одному комплекту постільних речей. Підприємствам та організаціям, які здійснювали шефство над дитячими будинками, надавалося право допомагати у ремонті будівель дитячих будинків. Вихованців дитячих будинків, які не відповідали вимогам прийому до ремісничих училищ, училищ механізації сільського господарства, шкіл ФЗН, ФЗУ та профтехшколи та спрямованих на роботу в різні галузі народного господарства, залишати у дитячих будинках терміном до 6 місяців, а вихованців, які мали фізичні вади та

хронічні захворювання, – терміном не більше одного року; у разі потреби переведення працевлаштованого вихованця з одного підприємства на інше протягом першого року після випуску зараховувати його на харчування в дитячому будинку на строк не більше місяця та надавати йому допомогу в повторному влаштуванні на роботу.

Встановлювалося, що прибутки підсобних господарств та навчально-виробничих майстерень дитячих будинків, професійно-технічних та спеціальних професійно-технічних училищ скеровуються також на покращення культурно-побутового обслуговування та харчування вихованців понад асигнувань, передбачених бюджетом. Також з 1 жовтня 1956 р. у дитячих будинках середня витрата на харчування вихователів встановлювалася на 10 % вище середньої витрати, прийнятої за бюджетом на 1956 рік для дитячих будинків загального типу. У зв'язку із цим Радам міністрів союзних республік доручалося затвердити нові норми харчування для вихованців дитячих будинків (10, с.434-435).

Як видно з цього документа, заплановані заходи повинні були покращити не тільки матеріальне забезпечення дітей, що знаходилися в дитбудинках та залишилися без догляду батьків, але й поліпшити їхнє виховання та зменшити дитячу злочинність таким опосередкованим способом.

З метою подальшого покращення роботи міліції по боротьбі з дитячою безпритульністю та бездоглядністю було переглянuto дислокацію дитячих кімнат за рахунок існуючих штатів, у низці областей знову відкрито 14 дитячих кімнат.

Поряд з активізацією практичної діяльності установ міліції щодо вилучення з вулиць та інших громадських місць безпритульних та бездоглядних дітей проводилися профілактичні заходи, спрямовані на запобігання та припинення дитячої безпритульності та злочинності серед неповнолітніх. У низці міст було організовано чергування педагогів та комсомольського активу, які надавали певну допомогу в роботі інспекторів дитячих кімнат.

У 1958 р. було затверджено «Положення про комісії з влаштування дітей та підлітків,

що залишилися без батьків, при обласних, міських та районних Радах народних депутатів трудящих». Створені на основі цього положення комісії багато у чому були схожі на своїх попередників. До їхньої компетенції входила організація роботи державних органів та громадських організацій з виявлення бездоглядних дітей та влаштування їх у дитячі будинки та школи-інтернати, до сімей під опіку і патронат, у колективи трудящих тощо. Комісії розглядали та вирішували питання, що стосувалися ізоляції неповнолітніх правопорушників і їх направлення до установ системи МВС – дитячих трудових колоній. Проте виконавчі функції по веденню розпочатих комісіями справ надавалися цілому ряду державних та громадських організацій, до яких передавалися зібрані комісіями матеріали. Такий порядок стримував активність комісій, що негативно відображалось на ефективності захисту прав неповнолітніх (11, с.235). Тому 30 грудня 1961 р. Президія Верховної Ради УРСР затвердила «Положення про комісії у справах неповнолітніх Української РСР». Метою роботи комісій стала розробка та здійснення різних заходів, спрямованих на попередження бездоглядності та безпритульності, захист здорових інтересів неповнолітніх, конкретна допомога сім'ї, школі, колективам робітників у соціалізації «важких» дітей та підлітків, охорона їхніх прав. Комісії стали основним органом, який здійснював охорону прав дітей, сприяв попередженню бездоглядності та правопорушень неповнолітніх, координуючим центром для органів та громадських організацій, які займалися питаннями неповнолітніх(12, с.329).

Про те, якою була ситуація з бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх у 1959 р. на Чернігівщині, видно з таємної доповідної начальника Чернігівського дитячого приймальника – розподільника начальнику відділу дитячих колоній МВС УРСР А.Е. Воротіну про роботу очолюваної ним установи у 1959 р. від 4 січня 1960 р. У ній відзначалося, що надходження дітей до дитприймача в поточному році скоротилося порівняно з 1956 р. всього на 10 осіб, що свідчило, що гострота цієї проблеми за 3 роки, які минули, не зменшилася. Протягом

1959 р. працівниками міліції, дитприймача та громадськістю на території області було затримано 1602 неповнолітніх, з них: а) за бездоглядність – 796, б) за безпритульність – 34, в) за бешкет – 492, г) за дрібні крадіжки – 38, д) за бродяжництво – 92, е) за порушення загального порядку – 36, ж) за хуліганство – 14 (13, арк.141). Як видно, найбільше неповнолітніх було затримано за бездоглядність.

Неповнолітніми було вчинено 64 злочини, за що було притягнуто до кримінальної відповідальності – 45 осіб. Із згаданої вище кількості бездоглядних та безпритульних працівниками дитячих кімнат затримано 858 осіб, з них: а) за бешкет – 364, б) за безпритульність – 20, в) за бродяжництво – 92, г) за порушення загального порядку – 90, д) за порушення правил вуличного руху – 52 (13, арк.142). Найбільше затриманих було за бешкет.

Основною причиною злочинності серед неповнолітніх та дитячої бездоглядності автор доповідної вважав безвідповідальне ставлення багатьох батьків до виховання своїх дітей. Наводилися і відповідні приклади. Так, 18 квітня 1959 р. учні 6-го класу Чернігівської середньої школи № 13 Сергєєв Володимир, 1946 року народження, та Ступак Михайло, 1945 р. народження, викрали кошик із продуктами у їдальні школи. Сергєєв і раніше займався крадіжкою: 8 березня 1959 р. викрав у школі столярний інструмент, вчиняв кишенькові крадіжки. Батько Володимира – Сергєєв Олександр Петрович – член КПРС, працював в Облзаготзерно, зовсім не займався вихованням сина, не контролював його поведінку в школі та вдома, а мати пиячила і негативно впливала на хлопчика. За місцем роботи Сергєєва дитприймачем була направлена інформація, у зв'язку з чим його несерйозне ставлення до виховання сина обговорювалося на партійних зборах, і його було попереджено (13, арк.143).

Далі автор доповідної відзначав, що в деяких школах незадовільно проводилася виховна робота серед учнів, була відсутня належна організація позашкільної роботи. Великою була кількість випадків порушення дисципліни та громадського порядку серед учнів Чернігівських шкіл №№ 14 та 8, Бо-

бровицької середньої школи та низки інших шкіл. Мали місце факти відпустки неповнолітнім спиртних напоїв та тютюнових виробів. У низці міст (Чернігів, Прилуки, Борзна та ін.) повільно вирішувалися питання працевлаштування підлітків, що також було однією з причин злочинів та інших правопорушень серед неповнолітніх.

Працівниками дитячих кімнат та дитячого приймача-розподільника було проведено деяку профілактичну роботу щодо запобігання злочинності та бездоглядності серед неповнолітніх та мобілізації громадськості на боротьбу з цим злом. Батьки, діти яких затримувалися за різні порушення, викликалися на бесіду до міських та районних відділів міліції, до дитячої кімнати, дитприймача, на засідання рад дитячих кімнат. Усього за 12 місяців 1959 р. було викликано на розмову 736 осіб. З метою вивчення причин дитячої бездоглядності працівниками дитячих кімнат та дитприймача спільно з активом громадськості було відвідано 260 квартир дітей-правопорушників. До місцевих партійних, радянських, комсомольських органів, а також за місцем роботи батьків, які не забезпечували належного виховання своїх дітей, було направлено 237 письмових інформацій для вжиття до них відповідних заходів партійного та громадського впливу. Вживалися заходи до працевлаштування підлітків, які ніде не працювали, не вчилися та вчиняли правопорушення. Працівники дитячого приймача-розподільника за допомогою партійно-радянських органів протягом 12 місяців працевлаштували 37 підлітків. Поряд з профілактичними заходами вживалися й адміністративні заходи до батьків, які допускали бездоглядність дітей. За минуле півріччя за бездоглядність було оштрафовано – 221 особу, попереджено усно 491 особу, у пресі – 14 осіб. У практиці роботи дитячих кімнат та дитприймача було чимало випадків виправлення підлітків, які раніше вчиняли злочини та правопорушення. Автор доповіді наводив у документі відповідні приклади (13, арк.144-149).

Слід відзначити, що у 1960 р. в Україні функціонувало 22 приймача-розподільника, у тому числі в Києві, Львові, Вінниці, Дніпропетровську, Чернігові, Сімферополі та інших

обласних центрах. Крім того, також у містах Кривий Ріг, Шепетівка, Слов'янськ, селі Теремно Волинської області. Проте в деяких областях їх зовсім не було: Станіславській, Рівненській, Тернопільській, Черкаській та Миколаївській. Якщо діти затримувалися на території цих областей, вони спрямовувалися у найближчу географічно область, де були приймачі – розподільники (13, арк.68-70). Звертає на себе увагу, що таких розподільників не було на території кількох західних областей України, що означає, що ця проблема тут не була такою гострою, можливо, в силу традицій, кращого виховання дітей. Але це припущення, оскільки, принаймні в документах МВС того часу, цей факт не аналізується.

Висновки

Завдання ліквідації дитячої бездоглядності та безпритульності та пов'язану з ними проблему зменшення дитячої злочинності, поставлене перед правоохоронними органами урядом країни у 1952 р., міліція не могла вирішити апіорі. На це впливали соціально-економічні, біологічні та психологічні чинники цього явища, які корелювалися з низьким рівнем життя радянських людей, впливом на молоде покоління війни та повійної розрухи, недоліками у вихованні дітей та підлітків з боку освітніх закладів, недоопрацюваннями органів міліції. Разом з тим, слід підкреслити, що міліція докладала значних зусиль для вирішення цієї проблеми через дитячі кімнати, дитячі приймачі-розподільники, роботу інспекторів дитячих кімнат, а також спробами перевиховання малолітніх злочинців у дитячих колоніях. Ці зусилля мали певні і достатньо значні результати, вони дали змогу «перекуватися» і перетворитися в нормальних людей тисячам підлітків. На цю проблему впливало і певне покращення з середини 1950-х років соціально-економічної ситуації в державі. Тому ситуація з бездоглядними та безпритульними дітьми часом поліпшувалася, але все ж залишалася достатньо гострою і відчутною для всього суспільства.

Література

1. Child Poverty and Disparities in Ukraine / E.M. Libanova. UNICEF, 2009. 264 p.

2. Саблук С.А. Кримінально-правовий контроль за злочинністю в Україні у 1922-1960 рр.: дис... докт. юр. наук. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2017. 476 с.

3. Андрухів О. І. Боротьба з дитячою безпритульністю та бездоглядністю в західних областях України у 1940-1950-х роках: історико-правове дослідження: дис... докт. юр. наук. Університет імені Короля Данила. Івано-Франківськ. 2019. 453 с.

4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4626. Арк. 2.

5. Галузевий державний архів МВС України (ГДА МВС України). Ф. 11. Оп. 1. Спр. 182. Арк. 66-68.

6. Оржеховська В.М. Сучасні проблеми дитячої бездоглядності в Україні: аналіз, шляхи подолання. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д.Г., 2009. Вип. 13. Кн. II. С. 5-6.

7. Владіміров І. Інспектор дитячої кімнати Харцизького відділення міліції Сталінської області Є.І. Петриченко. *Радянський міліціонер*. 1955. 5 травня.

8. Дитячі кімнати міліції. *Радянський міліціонер*. 1955. 13 листопада.

9. ГДА МВС України. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 235. Арк. 142-143.

10. Про заходи щодо поліпшення виховання дітей, які залишилися без піклування батьків: постанова Ради Міністрів СРСР від 9 серпня 1956 р. // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917-2017 рр.): наук. вид. / авт. кол.: М.Г. Вербенський, О.Н. Ярмиш, В.О. Криволапчук, Т.О. Проценко, В.В. Ткаченко, В.М. Чисніков, Т.А. Пługатар, В.А. Довбня, О.В. Кожухар; за заг. ред. А.Б. Авакова. К., 2016. Т. 6.: Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період десталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). К.-Х.: Мачулін, 2016. С. 434-435.

11. Саблук Сергій. Організаційно-правові заходи протидії дитячій злочинності в УРСР у 1930-1950-х роках. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №10. С. 232-236.

SUMMARY

The issue of the police's fight against child neglect and homelessness, as well as juvenile delinquency during the 1950s, is investigated. The reasons for this phenomenon are analyzed, related to the socio-economic situation in the country, the consequences of the war and post-war devastation, shortcomings in the work of educational institutions and the police. Emphasis is placed on the fact that homeless teenagers and juvenile delinquents are children born during the Second World War, who were psychologically affected by this calamity. The number of neglected and homeless children during the studied period remained significant and did not show a tendency to decrease. The article highlights the main measures of internal affairs bodies to solve this problem. They tried to solve this issue with the help of the operation of children's rooms of the police, children's receivers-distributors, and for juvenile criminals - through children's colonies. But the socialist state could not eliminate this problem, although such a task was periodically put before the internal affairs bodies. These issues were discussed at the collegium of the Ministry of Internal Affairs, but the main attention was paid here to improving the work of children's colonies. In order to further improve the work of the militia in the fight against child homelessness and neglect, the allocation of children's rooms was revised at the expense of existing states, and 14 children's rooms were reopened in a number of regions. Along with the intensification of the practical activities of police agencies in removing homeless and neglected children from the streets and other public places, preventive measures aimed at preventing and stopping child homelessness and crime among minors were carried out. In a number of cities, watch of teachers and youth workers were organized, who provided some assistance in the work of inspectors of children's rooms.

Key words: Ukraine, police, neglect and homelessness of children, juvenile delinquency, children's distributors, children's homes, children's colonies.

12. Несинова С. В. Державні гарантії захисту права дитини на особливу турботу про здоров'я підростаючого покоління в Українській РСР у 60-80 рр. XX ст. *Науковий вісник НАВСУ*. 2005. № 1. С. 328-338.

13. ГДА МВС України. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 279. Арк. 68-70, 140-149.